

DIE GODSDIENSTIG-KULTURELE BYDRAE VAN DIE HUGENOTE TOT DIE AFRIKAANSE VOLKS- WORDING

DR. J. PLOEGER

INLEIDING

Onder Hugenote word dié aanhangers van die Kerkhervorming in Frankryk verstaan wat, in volgorde van tyd, eers as Lutherane, daarna as Calviniste en, na die mislukte sameswering van Amboise (1560), onder die laasgenoemde benaming bekend gestaan het. In die loop van die volgende jare het hulle, nie alleen in hul eie land nie, maar ook elders, wêreldbekendheid verwerf.

Hierdie omskrywing, afkomstig van prof. dr. F. W. Grosheide¹⁾ en die volgende verduideliking, vorm 'n skakel tussen die Hugenote, hul land van herkoms en ons vaderland:

Die term Hugenote word nêrens in eietydse Kaapse bronne gebruik nie vir dié Franse immigrante wat teen die einde van die 17e eeu tot vestiging in Suid-Afrika oorgegaan het. In alle amptelike dokumente word na hulle as die Franse vlugteling verwys²⁾.

Hugenote dus volgens eersgenoemde omskrywing, Franse vlugteling in ons ou geskifte met betrekking tot dié Hugenote wat tot ons volkswording bygedra het.

Om hierdie bydrae, sowel godsdienstig as kultureel, na waarde te kan skat, is dit gebiedend om terug te gaan na die verlede. Want in hierdie verlede, die verlede van die voelende, dankende, lydende en handelende mens, lê nie alleen ons vernaamste bron van kennis van die historiese feite nie, maar hieraan moet toegevoeg word dat dieselfde kennis slegs sinvol is indien ons weet watter mense hierdeur beïnvloed is³⁾. En hieraan kan toegevoeg word: Op watter wyse hulle hierop gereageer het. Dit is hierdie beïnvloeding en die daaruit voortspruitende reaksie wat as 'n maatstaf kan dien wanneer, soos in hierdie geval, die godsdienstig-kulturele bydrae van die Franse vlugteling of Hugenote tot die Afrikaanse volkswording bepaal moet word.

1) **Korte Christelike Encyclopaedie**, (Kampen, 1934), p. 478.

2) **Vrye vertaling van Engelse teks**, van die hand van dr. A. J. Böeseken, van die bydrae „French Refugees”, soos gepubliseer in **Standard Encyclopaedia of Southern Africa**, (Cape Town, 1972), deel 5, p. 45 e.v.

3) P. J. Bouman, **In de ban der geschiedenis**, (Assem, 1966), p. 31.

1. Geloofsvervolgings

Wie die geskiedenis van Wes-Europa in die sestiende eeu bestudeer — en dit geld ook ten opsigte van die kerkgeskiedenis — word steeds weer getref deur die geloofsvervolgings wat sowel die hedendaagse Nederland as België en Frankryk getref het.

Die nuwe leer soos versprei deur Calvyn en deur hulle wat in Straatsburg sowel as in Genève aan sy voete gesit het, het sowel in eersgenoemde lande wat onder Spaanse staatkundige gesag gestaan het, as in Frankryk 'n groot mate van beroering verwek onder die heersers sowel as in die geleedere van die Rooms-Katolieke Kerk, staatkundig, sowel as godsdiensdig, is die Calvinisme verwerp wat omstreeks 1555, en ons gaan nou eers noordwaarts, tot die stigting van gemeentes in die Frans- en Nederlandstalige geweste gelei het⁴).

Geloofsvervolgings, die Beeldestorming van 1567 en die koms van die hertog van Alva na die opvoerige Nederlande het in 1567 tot 'n grootskaalse uitog van Protestante gelei wat, ten getalle van ongeveer 50 000, voorlopig 'n veilige tuiste in die Ryng gebied, die Palts, Oos-Friesland en Engeland gevind het⁵).

In Emden, Oos-Friesland, was in 1568 ongeveer 5 000 vlugtelinge aanwesig en hier is, in 1571, op vreemde bodem die grondslae van die moeder-kerk van die Protestantisme in die Nederlande, sowel as later van ons land, gelê⁶).

Op dié tydstip was die staatkundig-godsdiensdigte verzet teen Spanje, bekend as die Tagtigjarige Oorlog (1568-1648), reeds drie jaar aan die gang.

Van die begin af was die Calviniste die stukrag agter hierdie opstand. Deur hard te werk en deur te organiseer gedurende hul vervolging en ballingskap voor 1572 het hierdie groepie homself vir hierdie moeilike taak voorberei⁷).

'n Lang en dikwels moeilike pad het voorgelê voordat op 5 Junie 1648 die plegtige en feestelike afkondiging van die vrede sou volg. Staatkundig vry en onafhanklik ten opsigte van Spanje, en van die Duitse ryk, en kerklik-godsdiensdig 'n land waarin die Calviniste diep spore getrap het: Dit was die sewentiende eeuse Nederlandse Republiek.

⁴) A. G. Weiler e.a., *Geskiedenis van die Kerk in Nederland*, (Utrecht, 1963), p. 101 e.v.

⁵) *Ibid.*, p. 108.

⁶) Vir verdere besonderhede: J. P. van Dooren, *De Synode van Emden 1571*, (Voorburg, s.j.), verspreide bladsye.

⁷) J. S. Bromley en E. H. Kossman, *Britain and the Netherlands*, (Groningen, 1964), waarin I. Schöffer, „Protestantism in Flux During the Revolt of the Netherlands”, pp. 77-78.

2. Waalse vlugteling. Franse vlugteling

In die sestiende en die sewentiende eeu was die Nederlandse Republiek 'n toevlugsoord vir vervolgte broeders en susters in die geloof wat, namate die oorlogskanse in die Suidelike Nederlande (België) vir die Calviniste begin keer het, noordwaarts getrek het.

Vlugtelinge uit Oudenaarde, Doornik, Antwerpen, Bergen en Rijssel (Lille) om slegs 'n paar sentrums te noem, het vlugtelingegemeentes in die Republiek gevorm.

In 1578 het 'n Waalse gemeente in Amsterdam tot stand gekom, in 1579 het soortgelyke gemeentes in Haarlem en Middeburg gevolg. Ander soortgelyke voorbeelde is Leiden (1584), Dordrecht (1589), Rotterdam (1605), Nijmegen (1621) en Maasricht (1632)⁸).

En terwyl hierdie uitog en vestiging van die Waalse vlugteling, met ander woorde hoofsaaklik Franstalige Calviniste uit die hedendaagse België, aan die gang was, is hul geleedere deur Franse onderdane van Protestantse huise, met ander woorde Hugenote, versterk.

Dit was onder meer die geval nadat koning Hendrik III van Frankryk in 1585 sy Calvinistiese onderdane gelas het om na die Rooms-Katolieke Kerk terug te keer of om binne ses maande die land te verlaat. 'n Groot aantal van hierdie vlugteling het by die bestaande Waalse gemeentes in die Nederlandse Republiek aangesluit. Na die val van die Hugenote-vesting La Rochelle, in 1629, het 'n nuwe uittoeg gevolg.

Die trek het voortgeduur en gedurende die laaste twintig jaar van die 17e eeu 'n nuwe hoogtepunt bereik wat ten tye van die „dragonnades” (verpligte inkwartierings) in 1681 begin het.

Tussen 1685, die jaar waarin die Edik van Nantes ingetrek is, en 1686 het 55 000-75 000 Franse vlugteling hulle in die Nederlandse Republiek gevestig⁹). Teen die einde van die 17e eeu het Amsterdam 14 000-15 000 van hierdie vervolgdes gehuisves, burgerregte aan hulle verleen, hulle tydelik vrygestel van belasting en van werk en inkomste voorsien¹⁰).

'n Volk wat self in die verlede godsdiensvervolgings geken en ondervind het, 'n volk waarvan sy eie burgers tydelik moes uitwyk om hul geloof te kan behou, het sowel die Wale as die Franse Calviniste gasvry ontvang. Sowel godsdiensstig as andersins beskou, is as ware hulproepe ontvang om die grondslae van sy eie samelewing te versterk.

⁸) C. Weiss, *History of the French Protestant Refugees from the revocation of the Edict of Nantes to the present time*, (Edinburgh, London, 1854), p. 343.

⁹) *Ibid.*, p. 350.

¹⁰) *Ibid.*, o.m. p. 344 en p. 359.

3. Die Hugenote

Na 'n heftige stryd teen kerk en staat het die Franse Calviniste in 1598 vryheid van godsdiensoefening en die reg ontvang om alle ampte te beklee.

Die Edik van Nantes, wat onder meer hierdie regte neergelê het, was 'n ware mylpaal in die geskiedenis van Frankryk en die stryd om die vryheid van godsdiensoefening.

Die Hugenote het hulle beywer om hul posisie te verbeter deur aan alle oorloë deel te neem wat deur die regeerder van hul land gevoer is. En van Frankryk se grootste generaals, Turenne, was — tot 1668 — 'n Hugenoot.

Ten spyte van hierdie lojaliteit was die Hugenote in werklikheid van alle openbare ampte uitgesluit en is die Edik van Nantes gedurig deur hul vyande ondermyn. Ten einde hulleself te kan handhaaf, het die Hugenote hulle meer en meer op die handel, die nywerheid en die geneeskunde begin toelê, maar inmiddels is dié kerkgeboue wat hulle na 1598 gebou het, afgebreek. In die skole is hul vakke van onderrig beperk en is, deur bekeringswerk, pogings aangewend om hul geleerde te verswak en te verdeel.

Omstreeks 1680, nadat die Vrede van Nijmegen aan koning Lodewyk XIV tydelik geleentheid gebied het om sy aandag op binnelandse aangeleenthede toe te spits, is in alle erns begin om die Hugenote se lot ondraaglik te maak.

In 1679 is spesiale howe, wat kragtens die Edik van Nantes ingestel was om hulle te beskerm, afgeskaf. Hierdeur is hulle voëlvry verklaar. Dié wat nog openbare ampte beklee het, is uit dié ampte verwyder. Sekere ander beroepe is verbied en huwelike tussen Hugenote en nie-Hugenote is as ontoelaatbaar beskou.

Teen 1685 was 570 van hul 815 kerkgeboue gesluit en is hulle aan gedwonge militêre inkwartiering blootgestel en onderwerp. Bekeerdes is, as 'n lokaas, vrygestel van belastings.

Op 18 Oktober 1685 het Lodewyk XIV die Edik van Nantes herroep. Vlughtelinge is na die galeie gestuur, leraars wat nog dienste gehou het, is gevang en ter dood veroordeel.

Groot gevare is deur hulle getrotseer wat daarin geslaag het om ten spyte van die verbod wat daarop geplaas is, uit hul geboorteland, wat nie meer hul vaderland was nie, weg te trek.

Daar is bereken dat ongeveer 200 000 Hugenote hierin geslaag het¹³). En die gevolge? Ongeveer een kwart van Frankryk is ontvolk, die handel en nywerheid is gedeeltelik lamgelê, duisende Hugenote het om die lewe gekom en dié wat daarin geslaag het

¹¹⁾ *Ibid.*, p. 122.

¹²⁾ *Ibid.*, p. 124.

¹³⁾ *Ibid.*, p. 127.

om weg te kom, het ander lande soos die Nederlandse Republiek, Engeland, Brandenburg in velerlei opsig en ten koste van Frankryk, gehelp¹⁴). Ook Suid-Afrika is deur hul vertrek gebaat.

Vir die vervolgte Hugenote was daar geen plek meer op vaderlandse bodem gegun nie. Hulle het, dikwels met agterlating van alle aardse besittings, koers gekies na die vreemde waar hulle, met behoud van hul geloof, in velerlei gevalle weer van vooraf sou begin. Dit was, om die woorde van die historikus prof. dr. H. B. Thom te gebruik, 'n enorme taak, maar die Hugenote wat reeds oorfloedig getoon het dat hulle bereid was om vir 'n ideaal te ly en te stry, was daartoe volkome in staat¹⁵).

4. Werkgeleenthede nie die Nederlandse Republiek

In die sewentiende eeu het die Nederlandse Republiek 'n veelsydige tydperk van bloei, bekend as die „Goue Eeu”, belewe.

Sommige skrywers laat hierdie tydperk omstreeks 1550 begin, terwyl die einde omstreeks 1660, 1672, 1690 of 1713 lê¹⁶). Die skrywer H. Klompemaker het hom ten gunste van om en by 1690, met 1680 as die laaste hoogtepunt, uitgespreek¹⁷).

Demografies beskou is die Nederlandse bevolking van 1550 op ongeveer 1,3 miljoen vasgestel, in 1650 was die inwonertal van die Republiek 1,85 miljoen en in 1700 1,900 000¹⁸). 'n Deel van hierdie aanwas kan aan immigrasie toegeskryf word, terwyl gunstige ekonomiese omstandighede ongetwyfeld ook 'n rol in bogenoemde verband gespeel het.

Invoer, bewerking van ingevoerde grondstowwe, uitvoer met hiermee in verband staande uitvoernywerhede, deurvoerhandel, die skeepvaart en verskillende bedryfsrigtings het duisende werk verskaf.

In die weste was die landbou op stedelike markte en die bevoorrading van skepe toegespits¹⁹). Ook die V.O.C., as die grootste handelonderneming van die toenmalige wêreld was, onder meer gedurende die bloeitydperk van 1680-1720, 'n uiters belangrike bron van inkomste en werkgeleenthede²⁰).

Weiss vestig die aandag onder meer op die groot verskeidenheid van beroepsbeoefening wat deur die Hugenote in die Nederlandse Republiek voortgesit is en maak onder andere melding van

¹⁴) *Ibid.*, p. 127-128 (volgens Saint-Simon). Sien ook Maurice Ashley, *Louis XIV and the greatness of France*, (London, 1946), verspreide bladsye.

¹⁵) H. B. Thom, Die Edikt van Nantes. Waarom dit uitgevaardig en hoe dit opgehef is,” in *Die Huisgenoot*, 15 Sept. 1939, p. 47.

¹⁶) H. Klompemaker, *Handel in de gouden eeuw*, (Bussum, 1966), pp. 7-11.

¹⁷) *Ibid.*, p. 14.

¹⁸) *Ibid.*, p. 16.

¹⁹) *Ibid.*, p. 113.

²⁰) *Ibid.*, p. 39.

'n klein aantal boere, wat feitlik almal uit die suide van Frankryk afkomstig was en hulle veral in die omgewing van Breda en in die provinsie Friesland gevestig het²¹).

In teenstelling met hierdie groot verskeidenheid van werkgeleenthede en -kringe in die Nederlandse Republiek staan die moontlikhede wat omstreeks dieselfde tyd in die Kaapkolonie beskikbaar was en feitlik uitsluitend agraries van aard was.

5. Franse vlugteling na die Kaap:

Nadat Weiss die aandag gevestig het op die vertrek uit Nederland van 'n aantal Hugenote na Suriname, volgens hom 'n hele paar honderd bestaande uit ambagsmanne en 'n aantal boere, 'n gebeurtenis wat 'n paar jaar voor die herroeping van die Edik van Nantes plaasgevind het, gaan hy — kronologies altans — oor na hul lotgenote wat tot vestiging aan die Kaap die Goeie Hoop oorgegaan het²²).

Wat die belangstellende, en hier word dr. C. Graham Botha as 'n gids met betrekking tot dié besondere aspek gevolg, veral tref in dat Here XVII — kort voor die ondertekening van die herroepingsbesluit van die Edik van Nantes deur koning Lodewyk XIV — besluit het om onder meer toe te laat dat „Fransche Vluchtelingen van de gereformeerde religie” hulle aan die Kaap vestig²³).

Die doel van die besluit was om die landbou aan die Kaap te bevorder om daardeur in staat te wees om, met betrekking tot die proviandering van die garnisoen, sonder die jaarlikse verskaffing van rys te kan klaarkom²⁴).

Hierdie beleid van aanmoediging van beperkte blanke kolonisasie²⁵) ter wille van bedryfsbesparing het, wat sy uitvoering betref ook die reeds genoemde Franse vlugteling „voornaementlyck . . . eenige wyngaerdiniers en die haer op het maecken van asyn en distilieren van Brandewijn verstaan”, ingesluit. Van die Franse vlugteling is 'n kerklike bewys verlang dat het eerlijke Luyden sijn. „Hulle sou”, net soos Nederlandse gegadigdes, vir uitsending na die Kaapkolonie oorweeg word²⁷).

²¹) Weiss, t.a.p., p. 438.

²²) Ibid., t.a.p., p. 456 e.v.

²³) C. Graham Botha, *Die Kaapse Hugenote*, (Kaapstad, 1939), p. 151 e.v. Die besluit is op 3 Oktober 1685 geneem.

²⁴) Botha, t.a.p., p. 151.

²⁵) C. R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire 1600-1800*, (London, 1965), p. 248.

²⁶) Botha, t.a.p., p. 151.

²⁷) Ibid., pp. 151-152. Die uitstuur van „48 jonge dochters off mejden” is ook oorweeg.

Ruim twee jaar later, op 6 Oktober 1687, is deur Here XVII besluit dat 'n aantal Piedmontese, en Waldense „onse geloofs verwanten”, aan dieselfde voorwaardes as die Franse vlugteling onderhewig sou wees om hulle as vryburgers aan die Kaap te vestig²⁸).

Op 16 November 1687 is deur Here XVII aan goewerneur Simon van der Stel in verband met die aanstaande landsverhuisers meegedeel dat hulle, „van alles ontbloot synde”, na aankoms gehelp moet word tot tyd en wyl hulle gevestig sal wees en sonder ondersteuning 'n bestaan kan maak²⁹).

Sonder om die gebeurtenisse te ver vooruit te loop, kan hieraan toegevoeg word dat die Kaapse goewerneur op 29 April 1688 aan Here XVII geskryf het dat hy die koms van die vlugteling verwelkom dat hy hulle sal help „tot verkwikking en troost harer gelede ongemakken en vervolging”. Hy voeg hieraan toe dat hulle, wat nog moet kom, net so godsdienstig en ywerig mag wees as die eerste groep. Dan sal hulle die kolonie op 'n wonderlike wyse stig³⁰).

6. Herkoms en aantal

Wie dieper ingaan op die herkoms van die Franse vlugteling kom, as gevolg van die algehele of gedeeltelike afwesigheid van plaaslik beskikbare primêre of sekondêre bronne, op 'n aantal vrae af wat óf glad nie beantwoord kan word nie óf slegs gedeeltelik ontrafelbaar is. 'n Voorbeeld van die eerste soort is wanneer hierdie uitwykelinge besluit het om hul geboorteland vaarwel te sê. Was hulle reeds geruime tyd in die Nederlandse Republiek gevestig ten tye van hul vertrek na die Kaap of het hulle, nadat hulle uit hul geboortestreek vertrek en in die Republiek aangekom het, feitlik onmiddellik aan boord gegaan.

In hierdie verband kan die vraag gestel word of hulle, as gevolg van hul verblyf in Nederland, en die Nederlandssprekende deel, van die Spaanse Nederlande (België) al of nie 'n mate van invloed van hul nuwe omgewing ondergaan het of nog, ten tye van hul vertrek, suiwere Franse was?

'n Vraag wat met die laaste een in verband staan, is hul plekke van herkoms. En in hierdie geval het dié vraag te doen met die toenmalige Frans-Spaanse (Belgiese) grensgebied.

²⁸) *Ibid.*, pp. 152-153. Sien dieselfde bron, pp. 154-155, met betrekking tot 'n bylaag by 'n skrywe van die Kamer van Delft, 19.12.1687 („Ordre en Reglement”).

²⁹) *Ibid.*, pp. 156-157.

³⁰) A. J. Böeseken, *Simon van der Stel en sy kinders*, (Kaapstad, 1964), p. 90.

³¹) G. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam*, (Amsterdam, 1934), deel II, pp. 596-597.

Prof. dr. Geyl, vestig die aandag op die belangrikheid van Frankryk se verowerings wat, by die drie vredes van 1659, 1668 en 1678, die helfte van Henegoue, die hele Waalse Vlaandere en die hele gebied Artois ingesluit het.

Volgens Botha se „Lys van Personalialia van Hugenote” was agt en twintig van die 164 vlugtelingen wat hulle aan die Kaap kom vestig het, afkomstig van Vlaandere³²).

'n Kritiese beskouing van hierdie deur dr. Botha gebesigde versamelnaam lewer die volgende op:

Ath (Aeth) lê in die gebiedsdeel Henegoue (vandag België), Kortrijk (Cortryk, Fr.: Courtrai) lê in Wes-Vlaandere (België), Mechelen (Fr. Malines) lê, suid van Antwerpen, in die huidige provinsie Antwerpen, België, Moeskroon (Moecroon), Bergen (Fr. Mons) in Henegoue, Nederbrakel (Neerbrakel) in Vlaandere, Rijsel (Fr. Lille) lê suid van Wes-Vlaandere, in Frankryk, St. Omaars in Frans-Vlaandere, St. Amands (St. Amant) in Brabant (België), Steenwerk (Steenwerck) in Frans-Vlaandere en Doornik (Fr. Tournai) in Henegoue (België)³³).

Uit bostaande blyk dat sommige van die vlugtelingen uit gebiede afkomstig was wat nooit onder Franse heerskappy gestaan het nie. In ander gevalle waar die bevolking tot die Nederlandse taalgebied behoort het was hulle afkomstig uit dorpe of stede wat eers gedurende die tweede helfte van die sewentiende eeu as gevolg van krygverrigtings, staatkundig beskou Frans geword het. Waar was hierdie en ander vlugtelingen gebore? Het hulle, veral dié wat in Vlaandere gewoon het of daar gebore was, Dietse omgewingsinvloede ondergaan?³⁴). Was Abraham de Clercq, van Serooskerke, Nederlandse Republiek, daar of elders gebore?³⁵).

Sarah Cochet was afkomstig van Oost-souburg, Zeeland, en in 1681 ook te Serooskerke, in dieselfde Nederlandse provinsie, woonagtig³⁶). Hierdie vrae verg myns insiens, veral met betrekking tot die Vlaams-Franse grensgebied, nadere navorsing. En hieraan kan toegevoeg word of dergelike landverhuisers die

³²) T.a.p., p. 125.

³³) Monsnay — Nie deur skr. opgespoor nie.

³⁴) V. CeClen, Frans-Vlaanderen in woord en beeld, (Oudenaarde, 1948), *Ons Erfdeel*, jg. 15, nr. 3 (1972), jg. 15, nr. 4 (1972), waarin „Taaltoestand in Frans-Vlaanderen, een resent onderzoek, deur Alex Van-neste (pp. 57-69) (pp. 29-42). Aangaande die huidige taaltoestand in Frans-Vlaandere verklaar hierdie skrywer (p. 39) o.m.: Grensstreke behalwe aan die oostekant, feitlik Frans. Kuststreek dieselfde. Wes en suid onder invloed van Frans. Die platteland bied die beste weerstand aan die verfransing, vermoedelik deurdadig die dorpies meer afgeleë en die samelewing meer geslote is. Tog vertoon die platteland 'n langsame maar sekere verfransing (p. 40). Sien ook, in die lig van bostaande (teks), Botha, t.a.p., p. 69 e.v. (lys met personalialia) van Franse vlugtelingen wat van 1688-1700 aangekom het).

³⁵) Botha, t.a.p., p. 74.

³⁶) *Ibid.*, p. 75.

amptelike beleid van versmelting minder swaar gevoel het as die meerderheid van die vlugteling-immigrante wat in 'n suiwer Franse omgewing gebore is en/of opgegroeï het.

Soos bekend het die **Voorschooten**, die Oosterlandt, die **Borsenburg**, die **Berg China**, die **Schelde**, die **Zuid-Beveland** en **t Wapen van Alkmaar** in 1688 en 1689 'n aantal vlugteling aan die suidpunt van ons land aan wal gesit. Botha stel die totale aantal van hierdie vlugteling-immigrante tot 1700 op (164³⁷⁾), Weiss vermeld in sy reeds genoemde ouer publikasie ongeveer tagtig gesinne³⁸⁾, C. F. J. Muller maak melding van 150 Franse vlugteling³⁹⁾, terwyl Böeseken die totaal op meer as 150 stel⁴⁰⁾.

In Muller se werk is tewens vermeld dat die blanke bevolking van die Kaap in 1699 uit 402 mans, 224 vrouens en 521 kinders bestaan het⁴¹⁾. Dit lewer 'n totale blanke bevolking van 1 147 op.

Hoeveel vlugtelingouers, -kinder en -ongetroudes was onder die totaal? Indien hierdie totaal argumentshalwe op 250 gestel word, dan was die sterkte van laasgenoemde blanke bevolkingselement ruim gereken, ongeveer kwart van die totaal⁴²⁾.

7. Die vlugteling aan die Kaap. 'n Eenheidsband ontstaan

Sonder om in besonderhede oor die aankoms en vestigingsmoelikhede van die nuwe immigrante in te gaan, word hier slegs vermeld dat op 24 Oktober 1688, in die Kaapse dagregister, melding gemaak is van moelikhede met hulle en dat die goewerneur by dié geleentheid verklaar het dat hulle minder arbeidsaam was as wat hy ver wag het⁴³⁾. Ruim 'n maand later het Van der Stel verklaar dat die moelikhede toegeneem het en dat die nuwe immigrante probeer om, onder die dekmantel van geloofsvervolging, 'n lui lewe te lei⁴⁴⁾.

Op 24 Junie 1691 was die goewerneur van mening dat die Franse nog wispelturig bly en ooreenkoms vertoon met die Israeliete „dewelcke door Gods hand in die woestijne gespijst na de uyepotten van Egipte verlangden”⁴⁵⁾.

Dr. Böeseken het, in bogenoemde verband, verklaar dat Van der Stel begrip vir die Franse vlugteling se moelikhede gehad het, maar sekere agterdog en wrok teen hulle bly behou het.

³⁷⁾ *Ibid.*, p. 125.

³⁸⁾ Weiss, t.a.p., p. 456.

³⁹⁾ 500 Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, (Pretoria-Kaapstad, 1968), p. 34.

⁴⁰⁾ Reeds genoemde publikasie, p. 95.

⁴¹⁾ Muller, t.a.p., p. 34.

⁴²⁾ Hierdie syfers berus nie op feitelike gegewens nie.

⁴³⁾ Böeseken, t.a.p., p. 93.

⁴⁴⁾ *Ibid.*, t.a.p., p. 94 (Dagregister, 28.11.1689).

⁴⁵⁾ *Ibid.*, p. 95.

Volgens Van der Stel het die nuweling min van boerdery af geweet, hul werk halfhartig verrig en hulle skuldig gemaak aan slegte gedrag, terwyl sommiges deur die diakonie en die V.O.C. onderhou moet word⁴⁶).

Wanneer prof. dr. Leo Fouché in 1914 die eerste uitgawe van die bekende **Dagboek van Adam Tas (1705-1706)** die lig laat sien, dan maak hy onder meer melding van die bestaan van dié minder hartlike verhouding. Hy skryf dit onder andere toe aan die feit dat Frankryk en die Republiek tydens die afgelope dertig jaar oorlog gevoer het en aartsvyande was⁴⁷). Verder noem hy die gevaar dat die vlugteling, in geval daar Franse skepe aan die Kaap sou verskyn, teen die V.O.C. sou kan draai en dat die amptenare, uit vrees dat die Franse koloniste Frans sou bly tot die beleid van gedwonge assimilasië gelei het.

Die vraag is of dié gevoel van vyandelikheid werklik, as 'n groepsverskynsel, in Nederland en in V.O.C.-kringe aldaar bestaan het. Nie alleen is die Franse vlugteling met oop arms in die Nederlandse Republiek ontvang⁴⁸) nie, maar terselfdertyd het Here XVII geen gevaar in die uitsending van ongeveer 150 na die Kaapkolonie gesien nie⁴⁸), terwyl dit ook blyk dat sowel Van der Stel as Here XVII, en veral laasgenoemde bestuursliggaam, nie ongeneë was nie om aan sekere versoeke van die immigrante tegemoet te kom⁴⁹). Die beleid om die nuweling te verhollands en sodoende 'n suiwer Nederlandse kolonie te behou, is gehandhaaf⁵⁰).

Na twintig jaar, aldus prof. Leo Fouché, het al die Kaapse Vryburgers op die platteland, te wete Nederlanders wat uit die moederland afkomstig of aan die Kaap gebore was, Duitsers en Franse vlugteling, wat nog nie tot 'n geheel saamgesmeet was nie, dieselfde beroep beoefen en dieselfde moeilikhede ondervind.

Op dié tydstip het, onder die wanbeheer van goewerneur Willem Adriaan van der Stel, 'n gevoel van saamhorigheid ontstaan wat gegroei en Adam Tas waarderend van „onze Fransche broeders” laat praat het⁵¹). Van die drie en sestig ondertekenaars van die Klagskrif was een en dertig Franse⁵²).

46) *Ibid.*, p. 95.

47) Die skr. verwys na die **Dagboek van Adam Tas**, uitgegee deur prof. dr. Leo Fouché, hersien deur dr. A. J. Böeseken (Kaapstad, 1970). V.R.V., tweede reeks, nr. 1., p. 368.

48) Weiss, t.a.p. Sien o.m. pp. 344-345. Op 21 Nov. 1685 is 'n landwye dankdag vir die Hugenote in die Nederlandse Republiek gehou (p. 350). Sien ook M. Bokhorst „Die Waldense en Suid-Afrika”, in **Historiese Studies**, jg. 1, aflowering 2 (1939, pp. 1-4).

49) **Die Huisgenoot**, 15.9.1939, waarin J. L. M. Franken „Eerste jare van die vestiging”, pp. 68-73.

50) Sien o.m. **Die Huisgenoot**, 15.9.1939, waarin P. J. van der Merwe „Die nuwe vaderland”, pp. 61-63.

51) **Dagboek van Adam Tas**, tweede uitgawe, p. 388, p. 390.

52) *Ibid.*, p. 368.

Wanneer Guillaume du Toit op 18 Februarie 1706 voor die goewerneur verskyn, antwoord hy op 'n vraag van laasgenoemde hoekom hy hom met die verset vereenselwig het: „Mijn Concientie, mijn heer”, 'n antwoord wat by Tas die volgende kommentaar uitlok: „Du Toit heeft hierin getoont dat hij een eerlijk man is, en 'twas te wenschen dat wat veel sulke patriotten waren”⁵³).

8. Waardering

Daar is, in die voorafgaande gedeelte, verwys na die waardering wat 'n Adam Tas uitgespreek het teenoor sy Franse medestryders in die verset teen goewerneur Willem Adriaan van der Stel.

Weiss lê onder meer nadruk op die voortreflike bewerking van broodkoring deur die Franse vlugteling, die aanplant van vrugtebome en die verbetering van wynsoorte.

Hy lê nadruk op die feit dat die nakomelinge, soos Le Vaillant waargeneem het (1780) daar in laasgenoemde jaar nog een ou man onder hulle was wat Frans verstaan het, maar dat verskeie Franse vanne soos Malherbe, Rêtif, Cocher, Du Toit en andere die herkoms van 'n aanval koloniste verraai het.

Weiss voeg hieraan toe dat die Hugenote-afstammeling deur hul donkerder haar- en velkleur maklik van hul medeburgers onderskei kan word. Ofskoon, so vervolg hy, hulle nie langer die taal van hul voorouers praat nie, het hulle nie die streng beginsels en die vurige geloof van die heengegane geslagte vergeet nie⁵⁴). In hul huise lê die groot foliobybels van die voorgeslag en die Psalms van Clement Marot. In die oggend en saans hou hulle huisgodsdien, op Sondae gaan hulle kerk toe en dobbel is onbekend onder hulle. Hulle behandel hulle slawe goed en verrig ywerig sendingwerk onder die nie-blankes⁵⁵).

By geleentheid van die herdenking van die aankoms van die Hugenote in ons land, in 1939, het senator F. S. Malan onder meer nadruk gelê op die Godsvertroue van die Hugenote en verder verklaar dat die vryheidsin van die Afrikaanse volk sy wortels in die burgerlike vryheidsidee van die Nederlanders, die verteenwoordige staatsinstellings van die Britte en die gewetensvryheid van die Hugenote het.

⁵³) *Ibid.*, pp. 192-193.

⁵⁴) *Weiss. t.a.p.*, p. 459.

⁵⁵) *Ibid.*, pp. 459-460. Skynbaar is 'n deel van die verwerkte gegewens van 1828. Sien ook: *Voyage de F. le Vaillant, dans l'intérieur de l'Afrique . . .*, (Paris, An VI), deel 1, pp. 81-82.

Hieraan het hy, na beklemtoning van die Godsvertroue, as laaste bestanddeel van die geestelike erfenis die Franse vlugtelinge se onverdeelde liefde vir Suid-Afrika as hul nuwe vaderland beklemtoon en nadruk gelê op die feit dat hierdie immigrante gevoel het dat die bande met Frankryk finaal gebreek was⁵⁶).

Prof. dr. Leo Fouché het, in dieselfde jaar, verklaar dat die sedes en gewoontes en tot 'n sekere mate die karakter van die Franse vlugtelinge voortgeleef het en dat dieselfde die geval is met betrekking tot gelaatstrekke, lewendigheid en voorkomendheid. Hy het verder nadruk gelê op die diepgaande en weldadige invloed wat hul koms meegebring het. Die beskawingspeil op die platteland is verhoog. Die verkleefdheid aan die kerk, die belangstelling in die opvoeding en die familielewe is deur hulle versterk en bestendig, terwyl — soos ons geskiedenis bewys — die vryheidsin en standvastigheid van karakter ander erfstukke is⁵⁷).

In 1948, by geleentheid van die onthulling van die Hugenotemonument op Franschoek het prof. dr. E. C. Pienaar, met verwysing na die beeldhouwerk van bogenoemde gedenkteken onder meer die gees van godsdiens- en gewetensvryheid beklemtoon wat solank gekerker was, maar hom uiteindelik aan die bande van geloofsonderdrukking ontworstel het as gevolg van die inpirasie van die Heilige Skrif.

Ten slotte het die bekende historikus dr. G. D. Scholtz in 1967 onder meer geskryf dat goewerneur Simon van der Stel nie in die toekoms kon sien nie. Derhalwe kon hy nooit besef nie dat die Franse teen wie hy so 'n groot wantroue gekoester het, volledig in die nuwe volk sou opgaan wat besig was om aan die suidpunt van Afrika te ontstaan en dat die Jouberts en andere in hierdie volk 'n leidende rol sou speel en net sulke goeie Afrikaners sou word as die Vissers en ander wat indertyd reeds aan die Kaap gevestig was⁵⁸).

Dr. Scholtz het verder verklaar dat die koms van die Hugenote na die Kaap vir die wordende Afrikaner volk nie net van geestelike betekenis was nie, maar ook dat hulle as lede van die Alpyense onderras grootliks daartoe bygedra het dat die Afrikaners hulle liggaamlik kon aanpas by ons land se klimaatsomstandighede. Het daar geen Hugenote gekom nie, aldus dieselfde skrywer, sou die aanpassing waarskynlik 'n moeilike proses gewees het⁵⁹).

56) *Die Huisgenoot*, 15.9.1939, p. 15.

57) *Ibid.*, p. 51.

58) *Die Hugenote-monument*, (Kaapstad, 1948), p. 21 (brosjure).

59) *Die ontwikkeling van die politieke denke van die Afrikaner*. (Johannesburg, 1967), deel I, p. 59.

60) *Ibid.*, p. 167.

9. Besliste bydraes

Indien daar op bogenoemde beoordelings van bogenoemde skrywers gelet word dan is dit duidelik dat die koms van die Franse vlugteling in meer as een opsig 'n seën was.

Ekonomies het hul koms, nadat hulle begin produseer het as boere, nie alleen 'n vergroting van die bestaande landbouproduksie beteken nie, maar terselfdertyd tot 'n toenemende en meer gevarieerde en veredelde wynbou gelei.

Word daar op die getalsterkte van die blanke koloniste aan die Kaap gelet, dan is — deur hulle koms — die geledere van die blankes versterk.

Op godsdienstige gebied het, soos Weiss getuig, die vlugtelinge wat aanvanklik oor hul eie leraar beskik het, in die voetspore van die vaders gewandel, terwyl hulle op kulturele gebied — namate hulle hulself meer en meer met die bestaande blanke bevolkingskern vereenselwig het — gesamentlik die grondslae van 'n kulturele voedingsbodem gelê het waarop die huidige Afrikanerkultuur rus.

Die vraag kan ewenwel, in die lig van wyle senator F. S. Malan se verklaring dat die vryheidsin van die Afrikaanse volk sy wortels onder meer in die burgerlike vryheidsin van die Nederlander en die gewetensvryheid van die Hugenote het, gestel word of dit 'n juiste weergawe is.

In verband met die Nederlandse opstand teen Spanje het die reeds aangehaalde prof. dr. P. Geyl verklaar dat dit nie alleen 'n stryd teen absolutistiese oorheersing was nie, maar terselfdertyd 'n worsteling vir gewetensvryheid en die reg van vrye godsdiensoefening⁶¹).

Een van die faktore wat, na 'n langdurige oorlog (1568-1648), tot die verwesenliking van hierdie ideale gelei het, was die volharding van die Calviniste⁶²), die ander faktor die ingebore sin vir vryheid en selfstandigheid⁶³).

Van Godsvertroue wat die vryheidstryders besiel het, getuig die volgende gebed en getuienis, ontleen aan die „Welhelmus van Nassouwe“:

Mijn Schilt ende betrouwen
Sijt ghy, o Godt mijn Heer,
Op u soo wil ick bouwen
Verlaet my nemmermeer . . . ⁶⁴).

⁶¹) In *Nederland. Erfdeel en taak*, (Amsterdam, 1940), p. 222 e.v.

⁶²) I. Schöffer, *A short history of the Netherlands*, (Amsterdam, 1956), p. 59.

⁶³) O.m. H. Brugmans, *Schets eener beschavingsgeschiedenis van Nederland*, Haarlem, 1928, p. 114.

⁶⁴) 1e reël: My beskerming en toeverlaat.

10. Gevolgtrekkings en slot

Die eerste blanke nedersetters van Nederlandse herkoms, wat vier jaar na die einde van die stryd die oranje-blanje-blou aan die Kaap die Goeie Hoop geplant het, was ongetwyfeld, behalwe met die staatkundige-, burgerlike- en godsdienstige vryheidsin, ook met dieselfde Godsvertroue besiel wat net so kenmerkend van dié Franse vlugtelinge was wat ruim dertig jaar later aan die Kaap verskyn het.

In die geskiedenis van Geus en Hugenoot, in hul stryd en lyding is veel wat gemeenskaplik is. Dit is juis hierdie gemeenskaplike faktore wat ons insiens na verloop van tyd die same-smelting, 'n bydrae tot ons volkswording, in die hand gewerk het.

Dit is dan ook, op grond van bostaande, dat ek my geheel en al vereenselwig met die volgende gedagte, soos in 1939 deur een van my oudleermeesters — prof. dr. S. P. Engelbrecht — geformuleer:

„Die groot en blywende betekenis van die koms van die Hugenote in Suid-Afrika lê in die beginsel op godsdienstige en staatkundige gebied waardeur hulle gedra is, wat hulle na Suid-Afrika oorgebring het en waarmee hulle dieselfde beginsel wat deur die Hollanders hier geplant is, versterk het”⁶⁵).

Op hierdie wyse dan het die Franse vlugtelinge en hul nasate, wat net soos hul tydgenote aan die suidpunt van ons land ten nouste betrokke was by die Afrikaanse volkswording en in die Afrikanergeleedere opgegaan het, 'n bestaande groeibodem verbreed en verdiep en op dié wyse 'n belangrike bydrae gelewer wat ons tot op die dag van hede met erkentlikheid en dankbaarheid behoort te vervul.

En wanneer ons terug sien oor die verlede van Geus en Hugenoot, terugdink aan hierdie baanbrekers, hierdie medebouers in die skaduwee van Tafelberg dan dink ons aan Totius se onvolprese loflied:

Salig hy wat in die lewe
Sonder hulp en sonder raad
as hom alles wil begewe,
vlug tot God, sy Toeverlaat;
en ook in die swartste nag
Op die Here alleen bly wag.

En altyd weer, het prof. dr. D. F. Malan gesê, sal die vlaktes luister . . . ⁶⁶).

⁶⁵) Die Huisgenoot, 15.9.1939, p. 87.

⁶⁶) P. J. Nienaber, Totius — Digter en profeet, (Johannesburg, 1949), p. 50.